

סוד התפילין

איתא (מנחות דף לה ע"א) ברש"י ד"ה אדומות לא יעשה. מפני גנאי שמא יאמרו גרדן הוא ומדם חטטיו נצבעו והאדימו הרצועות: דבר אחר. שמא יאמרו אשתו נדה בעל ונצבעו בדם:

דברי רש"י אלו סובבים על הנאמר בגמרא א"ר יצחק רצועות שחורות הלכה למשה מסיני מיתבי תפילין אין קושרין אותן אלא במינן בין ירוקות בין שחורות בין לבנות אדומות לא יעשה מפני גנאי ודבר אחר, וכן נפסק ברמב"ם ובשולחן ערוך דאין לצבוע את הרצועות אף מצד פנים באדום, וברמב"ם ובשו"ע כתבו מפני גנאי והשמיטו את הטעם השני, אמנם הבית יוסף בפירושו על הטור הביא את דברי רש"י במלואם, (ולא את מה שפירש בכסף משנה כדלקמן).

והנה חשש רחוק זה שיאמרו שמא יאמרו אשתו נדה בעל וכו' הוא נראה טעם רחוק מאוד, ומהיכן רש"י למד זאת ומדוע לא סתם ש"דבר אחר" אינו הדבר המסוים אלא לשון סתם, שאין הכוונה לשום דבר המסוים, אלא סיבה מגונה כלשהיא, שהרי אדום הוא מראה דם, ועשוי הרשע נקרא אדום, וכן חטא הוא אדום, כדאיתא ביומא ס"ז ע"א, אמר ר' נחום בר פפא משום רבי אלעזר הקפר בראשונה היו קושרין לשון של זהורית על פתח אולם מבפנים וכיון שהגיע שער למדבר היה מלבין וידעו שנעשית מצותו שנאמר (ישעיה א' י"ח) אם יהיו חטאיכם כשני כשלג ליבינו.

וברמב"ם (הלכות תפילין ומזוזה פרק ג הלכה יד) הביא להלכה שאין לצבוע ברצועות אדום מצידן הפנימי וז"ל הרצועות של תפילין בין של ראש בין של יד פניהם החיצונים שחורים וזו הלכה למשה מסיני. אבל אחורי הרצועות הואיל ומבפנים הן אם היו ירוקות או לבנות כשרות. אדומות לא יעשה שמא תהפך הרצועה וגנאי הוא לו, ובכסף משנה שם כתב וז"ל הרצועה של תפילין וכו'. פרק הקומץ (מנחות דף ל"ה) אמר רבי יצחק רצועות שחורות הל"מ ואוקימנא לה מבחוץ אבל מבפנים מאיזה צבע שירצה חוץ מאדום משום גנאי ודבר אחר מאי גנאי ודבר אחר מבפנים איכא זימנין דמתהפכא. והא דאמרי' משום גנאי יש מפרשים שמא יאמרו שמיפה עצמו למצוא חן בעיני הזונות ודבר אחר כהני עכו"ם שעושין סימנין מבגד אדום. ורש"י ז"ל פירש גנאי שמא יאמרו מדם חטטיו נצבעו ודבר אחר שמא יאמרו אשתו נדה בעל ונצבעו בדם. ורבינו כתב טעם דגנאי לבד ולא חשש לכתוב עוד או שמא לא היה בגירסתו עכ"ד, ובתשובות הגאונים איתא מפני שאדום הוא קישוטי נשים.

עוד יש לדקדק למה הגמרא הוצרכה ב' טעמים לדין זה משום גנאי, ודבר אחר, ומדוע לא אמרה גם בלשון או משום דבר אחר, (כי אין צריכים שני טעמי חשד לדבר אחד וכגון בברכות ג ע"א שנאמרו שלשה טעמים לאיסור תפילה בחורבה ואחד מהם הוא חשד והגמרא אומרת צריכותא).

והנראה שמקור הדברים הוא מן הגמרא בשבת דף יג ע"א תני דבי אליהו מעשה בתלמיד א' ששנה הרבה וקרא הרבה ושימש תלמידי חכמים הרבה ומת בחצי ימיו והייתה אשתו נוטלת תפיליו ומחזרתם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ואמרה להם כתיב בתורה {דברים ל-כ} כי הוא חייך ואורך ימך בעלי ששנה הרבה וקרא הרבה שימש תלמידי חכמים הרבה מפני מה מת בחצי ימיו ולא היה אדם מחזירה דבר פעם אחת נתארחתי אצלה והיתה מסיחה כל אותו מאורע ואמרתי לה בתי בימי נדוּתך מה הוא אצלך אמרה לי חס ושלום אפי' באצבע קטנה לא נגע [בין] בימי לבוניך מהו אצלך אכל עמי ושתה עמי וישן עמי בקירוב בשר ולא עלתה דעתו על דבר אחר ואמרתי לה ברוך המקום שהרגו שלא נשא פנים לתורה שהרי אמרה תורה {ויקרא יח-ט} ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב כי אתא רב דימי אמר מטה חדא הואי במערבא אמרי אמר רב יצחק בר יוסף סינר מפסיק בינו לבינה עכ"ד.

והמפרשים תמחו למאי מחזרת בבתי מדרשות עם התפילין דייקא, ואם הוא מפני שכתוב בהם למען ירבו ימיכם הלמאי אמרה פסוק שכתוב בתורה כי הוא חייך, ועוד תמיהות עיין שם במהרש"א שכתב שמפני עגמת נפש ודו"ק,

והתוספות הרא"ש מתרצים ע"פ מה דאיתא במנחות (מ"ד ע"א) המניח תפילין מאריך ימים דכתיב וה' עליהם יחיו, ולכאורה גם על כך יש לתמוה מדוע לא אמרה את הפסוק הזה הרומו לתפילין כדברי הגמרא, ואמרה פסוק אחר לאריכות ימים,

ועוד צריך להבין מדוע אליהו הנביא ע"ה לאחר שהסיחה לו אותו מאורע, שאלה דווקא על ענינים שבצנעא.

והנה דברי תורה עניים במקום אחד ומתעשרים במקום אחר כפי שענינו יאורו בדברי רש"י במנחות שלמדם מהמעשה הזה, וזו הייתה הסיבה שהציגה את תפיליו, ואמרה שהיה קדוש והלך כל הזמן עם התפילין, והראתה את הרצועות שהם לבנים מצד פנים, לרמוז על ענין זה, ולפיכך שאלה אליהו בימי ליבוניך מה הוא אצלך, וענתה שלא עלתה דעתו על "דבר אחר", ולשון זה הוא כלשון הגמרא כאן.

ואפשר לחדש ע"פ זה דאין לצבוע צד הפנימי שחור, כי בכך בטל סימן הקדושה, ובזה יובן למה הרמב"ם השמיט טעם זה ורק כתב משום גנאי, כי הוא סובר שהרצועות צריכים להיות שחורות משני הצדדים, כך לומד בדבריו הבית יוסף אור"ח סי' ל"ג ובהכנסת הגדולה שם הביא דהרדב"ז ז"ל פירש דברי רבינו כמ"ש הרב ב"י וסיים ומי שירצה

להתנאות במצוה לדעת הרמב"ם יצבע גם אחורי הרצועה שחור ואין אנו נוהגים כן, וע"ע בנו"כ ברמב"ם.

ואל נתמה איך תפילין נמצאים במיטה הנה הגמרא בברכות דף כ"ד ע"א דנה היכן הניחו את התפילין בזמן שיושנים וכו' והיכא מנח להו אמר ר' ירמיה בין כר לכסת שלא כנגד ראשו והא תני רבי חייא מניחן בכובע תחת מראשותיו דמפיק ליה למורשא דכובע לבר בר קפרא צייר להו בכילתא ומפיק למורשהון לבר רב שישא בריה דרב אידי מנח להו אשרשיפא ופרס סודרא עלוייהו אמר רב המנונא בריה דרב יוסף זימנא חדא הוה קאימנא קמיה דרבא ואמר לי זיל אייתי לי תפילין ואשכחתינהו בין כר לכסת שלא כנגד ראשו והוה ידענא דיום טבילה הוה ולאגמורן הלכה למעשה הוא דעבד.

ויעויין גם בסוכה דף כו ע"ב ת"ר הנכנס לישן ביום רצה חולץ רצה מניח בלילה חולץ ואינו מניח דברי רבי נתן רבי יוסי אומר הילדים לעולם חולצין ואינן מניחין מפני שרגילין בטומאה לימא קסבר רבי יוסי בעל קרי אסור להניח תפילין אמר אביי בילדים ונשותיהן עמהן עסקינן שמא יבואו לידי הרגל דבר ת"ר שכח ושמש מטתו בתפילין אינו אוזח לא ברצועה ולא בקציצה עד שיטול ידיו ויטלם מפני שהידים עסקניות הן:

ומכאן שתפילין באמת קשורין בענין זה, ואפשר לומר שעל כן הגמרא אומרת שני טעמים אחד משום גנאי והוא רצועה של תפילין של יד שמגלגלה על גופו ושייך טעם שיאדימו משום גירוד חטטים, אבל ברצועות של ראש שמשתלשלות על בגדיו צריך לטעם השני, ואפשר עוד לומר צריכותא בין הטעמים כשאנו נשוי או כשרואים שאין לו חטטים והוא לא גרדן שכל בגדיו נקיים, (ואפשר שהוא טעם הגון להוסיף ולהניח תפילין דר"ת דייקא אחר החתונה), (ועוד נראה לדייק בלשון רש"י בטעם גנאי שכתב נצבעו גבי גרדן הוסיף רש"י "והאדימו" שטעם זה אינו שייך בתפילין חדשות כל כך כי אינו נצבע מיד מדם החטטין אלא מאדים והולך באופן זה).

ובנותן טעם בסוד הדברים, אורכן של רצועות התפילין ש"ר הימין עד הברית היסוד רומז לאב, והשמאל עד הטבור רומז לאם, שהוא מקום חיבור התינוק לאמו, ונזון משם, והנחת התפילין היא מעשה הייחוד בינינו להקב"ה, ועל כן זו המצוה היחידה שגם הקב"ה מקיימה, כדאיתא בברכות תפילין דקודשא בריך הוא מאי כתיב בהו, וכדאמרינן וארשתיך לי לעולם ומשלשים כדאיתא רמז לשלש קניני אישה כסף שטר וביאה,

עוד נאמר במדרש רבה על הפסוק בשיר השירים שמאלו תחת ראשי וימינו תחבקני - שמאלו תחת לראשי זו ציצית וימינו תחבקני אלו תפילין, והוא הייחוד כאמור בחיבוק ונישוק התפילין,

ואיתא בזוהר (סתרי תורה בראשית פרשת ויצא קסב.) יעקב שלימא נטל אינון מקלות תפלין דרישא ברהטים אתר ודוכתא לדיורי תפלין וכו', כך שהנחת תפילין של יעקב אבינו ע"ה במקלות שפיצל בהם פצלות ושם בשקתות המים - ליחמנה במקלות, ובבעל הטורים איתא במעשה יהודה ותמר, הערבון היה תפילין פתילך - אותיות תפילך.

ועל כן אי אפשר בתפילין לצבע אדום הרומז לטומאת הנידה, וכן דינים והנהגות מיוחדים הנאמרים במצוות תפילין ולא בשאר מצוות מעשיות, כגון - גוף נקי לא להסיח את הדעת ולא לנהוג קלות ראש ושיעבוד המחשבה שבמח וכו', נמצא גם בעת הייחוד - גוף נקי טהרת המחשבה וחי' מלחשוב באשה אחרת ועוד, ותפילין נקרא "אות" והברית הוא ה"אות" כנאמר בגמרא שצריכים לשני "אותות" (ואפשר שגם המעשה במסכת שבת רומז שלימוד תורה שהוא גם כן יחוד חייב להיות בטהרה), וכן איתא שתפילין הם מלשון חיבור כנפתולי אלקים נפתלי, וברש"י עה"ת נתחברתי,

ואפשר להוסיף בדרך הפשט שמאחר וסוד התפילין הוא החיבוק והייחוד כנ"ל לכן מחשבת החדש הוא בענין זה, וע"פ זה אפשר להוסיף שזו גם הייתה הסיבה שלקחה אשת אותו תלמיד את התפילין להראותם בבית המדרש, וכדברי המהרש"א שנטלתם משום עגמת נפש, כי היות והתפילין הוא הביטוי לחיבור ולייחוד, ובעלה נפטר ובכך רמזה על הפירוד והעדר.

ורמז נוסף לכך אפשר אולי למצוא בדברי רבינו החידושי הרי"ם בספר הזכות וז"ל: וזה שאמרו חז"ל קשר של תפילין הראו לו שדעת הוא יחוד חכמה ובינה ממקום קשר של תפילין הוא מוח הדעת שכשהחכמה ובינה ממלאים כל המוחין על ידי התבוננות עמוקה עד שלוקח כל האדם, ומטה כל המידות ע"י הבינה לה' י"ת זה יקרא דעת כמו וידע אדם כו' שמכנה הזיווג בשם הדעת, (עס נעמט איבער דעם גאנצין מענטש), ונעשה ממחשבה זו טיפה שכלול בה כל האדם וזה נעשה מלחלוחית שבמח, ומתפשע ע"י חוט השדרה שמתפשט כוחו בכל הגוף, וכמין ב' פולין מונחין ע"פ הקדירה, בחולין פ' אלו טרפות, מפולין ולפנים כלפנים, ומשם ולחוץ כלחוץ ופולין עצמם אינו יודע ע"ש, ואותן הפולין הם מקום קשר של תפילין ששם שורש הדעת התחלת התפשטות שנעשה ממוח שבראש מוח שבחוט השדרה שמתפשט בכל כוחות שבאדם ממש רוח"ה, והוא חיבור המוחין למידות, והוא הקשר של תפילין המונח שם כשנתמלא המוח ע"י התפילין אהבת ה' ויראתו עד שמתפשט בכל המידות והכוחות לה' לבדו והוא התפשטות הרצועות עד החזה והטבור מקום עץ הדעת לברר הטוב מהרע, עד כאן דבריו הקדושים.